

1-ТОМ, 10-СОН
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУРНИНГ «БОБУРНОМА»
АСАРИДАГИ АЙРИМҲАРБИЙ АТАМАЛАР ҲАҚИДА ТУШУНЧАЛАР
ВА УЛАРНИНГ МОХИЯТИ .

Нуров Арслон

Ўзбекистон Миллий Университети Тарих йўналиши магистри

Аннотация. Мақолада буюк шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида учрайдиган айрим ҳарбий атамалар ва уларнинг моҳияти очиб берилган. Бобурнинг жанг санъати, қурол-аслаҳалари асарда қачон ва қайси жангда қўлланилганлиги мақолада ёритиб берилган. Шунингдек, “Бобурнома” асарининг қомусий асар эканлиги, балки унда тарихий, географик, этнографик маълумотлар билан биргаликда ҳарбий соҳага оид қимматли маълумотлар берилганлигига ҳам алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: Заҳириддин Муҳаммад Бобур, “Бобурнома”, қозон, замбарак, тўфанг, раъд, тахш, новак, тош, дорухона, лафет, фарангий, туфак, милтиқ.

Аннотация. В статье раскрываются некоторые военные термины и их значение в произведении «Бобурнома» великого царя и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. В статье рассказывается, когда и в каком бою в пьесе использовались боевые искусства и оружие Бабура. Также было отмечено, что труд «Бобурнома» является энциклопедическим трудом, но содержит ценные сведения о войнах, наряду с историко-географическими и этнографическими сведениями.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, «Бобурнома», қозон, замбарак, тўфанг, раъд, тахш, новак, тош, дорухона, лафет, фарангий, туфак, милтиқ.

Моҳир саркарда ва шоҳ, XVI асрнинг энг машҳур ҳукмдорларидан бири Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида география, тарих, этнография, топография, зоология, адабиётшунослик ва бошқа фанлар ҳақида қимматли маълумотлар берилади.

Мемуар шаклида ёзилган ушбу асарда фаннинг кўплаб соҳаларига оид сўзлар ватерминлар кўп ишлатилган. Хусусан, қўшин тузулиши ва ҳарбий соҳага оид бўлган терминлар ва атамалар ниҳоятда кўп ишлатилганлиги билан ажралиб туради.

Машҳур академик В.Зоҳидовнинг маълумотларига кўра, “Ҳарбий санъатнинг машҳур арбобларидан бири бўлган Бобур” ўрта асарларҳарбий

1-TOM, 10-SON

соҳасининг барча жихатларини мукамал эгаллаган ва такомиллаштирган.

Барчамизга маълумки, Заҳириддин Муҳаммад Бобур поетика ва мусиқа соҳалари билан бир қаторда ҳарбий соҳага бағишланган илмий рисола ҳам ёзган. Лекин ушбу рисола бизнинг замонамизгача етиб келмаган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг асосий асари ҳисобланмиш “Бобурнома” да XV аср охири ва XVI аср бошларидаги Мавороуннаҳрдаги сиёсий вазият, тож-у тарх учун ўзаро курашлар, Шайбонийхон ва у билан бўлган урушлар, шу билан биргаликда Хуросон, Афғонистон ва Ҳинд диёрида бўлиб ўтган тарихий ва сиёсий жараёнларнинг хронологик баёнида ҳарбий соҳага оид сўзларнинг турли гуруҳлари билан биргаликда ҳарбий қурол-аслаҳаларнинг номларини ифодаловчи атамалар ҳам кенг қўлланилган.

Дастлаб, “Бобурнома”да қайд этилган ўт очувчи қуроллар ва уларнинг номлари ҳақида тўхталиб ўтамиз. Маълумки, “дастлабки ўт очиш қуроллари Ўрта Осиёда илк мартаба Мавороуннаҳрда Амир Темур ҳокимиятни эгаллагач пайдо бўлган”. Амир Темур даври ҳақида маълумот берувчи кўпгина манбаларда ўт очувчи қуроллар раъд деб аталган. “Раъд сўзи арабчадан таржима қилинганда “момақалдиروق” деган маънони англатади”. Замбаракларни

раъд деб аташларининг ҳам сабаби бор. Сабаби шундаки, ундан ўқ узилганида кучли гумбурлаш овози эшитилган. Шу сабабдан унга раъд деб ном беришган.

Бобур кўшинида ҳам раъд қуролидан фойдаланилган. “Бобурнома”да қайд этилишича, Бобур ва Рано Санго ўртасидаги 1529-йил Ҳиндистоннинг Хўрда кўли яқинидаги жангда раъдандозлар қатнашгани айтилади: “Ва Низомиддин Али халифани ғазоти Рум дастуридек, буюрулдиким, милтиқчилар ва раъдандозларким, черикимизни олдида эдилар, аларнинг паноҳи учун арабларни келтуруб, занжир билан боғладилар”.

Шаҳбонийлар даврида ижод қилган Муҳаммад Солиҳ ўзининг “Шайбонийнома” асарида маълумот беришича, Шайбонийхон Самарқанд шаҳрини қамал қилган даврда (1500- 1501) Заҳириддин Муҳаммад Бобур аскарларида тахш (ёйнинг кичик тури, арбалет), новак (ўқ- ёй) ва тўфанг (милтиқ) каби қуроллар билан бирга раъд ҳам бўлганлигини таъкидлайди.

А.М.Беленскийнинг маълумотларига кўра, бу сўз форсчадан таржима қилинганда дег (тўпнинг катта турини) сўзининг таржимаси ҳисобланади. Бу атама тўп ёки замбарак маъносида фақат эски ўзбек тилидагина ишлатилган. “Бобурнома” асарида бу атама илк мартаба 1495 йил Султон Хусайн

1-ТОМ, 10-СОН

Мирзонинг кўшини Ҳисор қалъасида Хисравшоҳнинг кўшинларини қамал қилаётган жараёнида учрайди: “Султон Хусайн Мирзо келиб Ҳисор кўрғони қабоб тушди. Нақиб сўзломқ ва кўрғон олмоқ ва тош урмоқ ва қозон қурмоқнинг иш-кучида кеча ва кундуз ором ва қарори йўқ эди”

“Бобурнома” асарида кенг қўлланиладиган ҳарбий атамалардан яна бири зарбзандир. “Бу атама хажми жиҳатдан қозондан кичкина бўлган, лекин отиш тезлиги бўйича эса ундан анчайин тезроқ ва узоқроқ масофагача етиб борадиган дала тўпини билдиради”. Ушбу қурол ҳам худди қозон цингари лафет, яъни зарбзан аробасига ўртатилган. Бу борада “Бобурнома” асарида қуйидагича маълумот келтирилади: “Кўпрук боғлар ердин қуйироқ Мустафо Румий зарбзанлик аробаларини ота киришди”.

Бу атама “Бобурнома”да илк мартаба Бобурнинг 1526 йилда содир бўлган Иброҳим Лодий билан Панипат жанги тасвирида учрайди. Кўшин маркази ҳисобланмиш ғулнинг чап томонида Бобур саркардаларидан бири Мустафо Румий зарбзан тўплари билан Иброҳим Лодий кўшинларига зарбалар бериб турган.

“Бобурнома” асарида кўзга ташланадиган атамалардан яна бири бу фарангийдир. Фарангий Бобур кўшинида ҳам, Султон Хусайн Мирзо кўшинидаям мавжуд бўлган. Асарда фарангий тўпини отувчи ҳарбийларга нисбатан фарангибоз термини ишлатилган. Бу қурол ҳам душманнинг жонли кучларини, истеҳкомларини ва қалъаларини вайрон этишда қўлланилган. Унинг тўпи ҳам худди қозон тўпи цингари тош деб номланган.

Ҳарбий соҳада ишлатиладиган атамалардан яна бири бу замбарак маъносини англатувчи тўп терминидир. Уни илк бор Бобур 1529 йилги воқеалар тасвирида ишлатган. Унда айтилишича, Устод Алиқули ва Мустафо тўп, туфак, зарбзан ва фарангий цингари қуроллар билан зангга кирган. Тўп отувчилар эса тўпчи деб аталган.

Жанг бошланиш олдидан барча қуроллар: зарбзан, қозон, тўп ва фарангий учун махсус жой тайёрланган. Бу жой мулжор термини билан аталган: “Устод Алиқули била Мустафога зарбзан отмоққа ва қозон қурмоққа, мулжор кўпориб, ер ясамоқ учун қалин белдор ва қаҳорғамуҳассиллар тайин қилинди”.

Кўрғон ва қалъаларни қамал қилиб ўққа тутмоқчи бўлишса, энг аввало уларнинг атрофида баланд тупроқ кўрғон тикланган. Ушбу тепалик саркўбпар деб аталган. Бу тепаликлар барпо этилгач, тўплар унинг устига олиб чиқилган ва қалъадагилар шу тепалик устидан ўққа тутилган.

1-ТОМ, 10-СОН

“Бобурнома” асарида тез-тез учрайдиган узун стволли милтиқни англатувчи ўт сочувчи қуроллардан бири бу тўфанг (туфак) деб номланган. Бу қурол XVI асрларда Хуросон ва ЎртаОсиёда кенг тарқалган. Қуролнинг бу тари асосан, жангда душман ҳарбийларининг жонли кучларини йўқ қилишда фойдаланилган.

Тўфанг яъни туфак қуролидан Бобурнинг 1500-1501-йилларда Самарқанд шаҳрини Шайбонийхон аскарларидан ҳимоя қилишда ишлатгани ҳақида Муҳаммад Солиҳ ўзининг “Шайбонийнома” асарида маълумот берилган. Лекин Бобур ўзининг “Бобурнома” асарида бусўз илк мартаба 1518-йилги воқеаларни тасвирлашда фойдаланган. “Бобурнома”да 1508- 1518-йилги воқеалар тасвирланмаганини ҳисобга оладиган бўлсак, Муҳаммад Солиҳни берган маълумотлари ҳақиқатга анча яқин. Демак, Бобурнинг кўшинида тўфанг анча олдинроқ мавжуд бўлган дейиш мумкин.

Маълумотларга кўра, тўфанг цингари ўт очувчи қуроллар Ҳиндистонда ҳам, Афғонистоннинг шарқий ҳудудларида ҳам маълум эмас эди. Бу ҳақида ҳатто Бобур ўзи ҳам ёзади: “Бажавр эли, чун туфангни кўрмайдур эдилар, туфанг унидин ҳеч парво қилмадилар, балки туфанг унини эшитгач тамасхур қилиб, муқобалада шаниъ ҳаракатлар қилурлар эди”.

Тўфангдан отилган ўқлар совутни, қалқонни ва бошқа мудроффа қуролларини бемалол теша оларди. Уларни отувчилар эса тўфангдўзлар деб аталган. Тўфангдозлардан ташкил топган махсус кўшин тури Бобур армиясида мавжуд бўлган. Бобурнинг Иброҳим Лодий ва Рано Санго билан бўлган жангларида тўфангдўзлар маълум бир тактик ҳарбий операцияларни бажаришган.

“Бобурнома” асарида ўт очувчи қуроллар қаторида милтиқ сўзи ҳам қўлланилган. Милтиқдан ўт очувчилар эса милтиқчилар деб аталган. Бу иккала термин асарда илк мартаба Бобур ва Рано Санго ўртасидаги 1529-йилги жанг тасвирларида учрайди: “Ва нодирул аср Али Қули ўз улуси билан ғулнинг олдида эди ва милтиқ ва зарбзан ва тош отмоқда ишлар қилур эдилар... . Буюрдимким, ғулнинг ўнг ва сўлидин милтиқчиларни ўртада қўйиб, икки тарафдан корзор қилсунлар”. Кейинчалик бу қурол Ўрта Осиё ҳарбий соҳасида асаосий қуроллардан бирига айлана боради. Милтиқ ва тўфанг сингари қуролларнинг снарядлари, патронлари – ўқатамаси билан атала бошланган.

Бобурнинг “Бобурнома” асарида XV-XVI асрларда ҳарбий соҳада қўлланилган қурол- аслаҳалар ва техникалар ҳақида ҳам батафсил маълумотлар

1-TOM, 10-SON

берилади. Хусуан, фарангий, тўп, қозон, тўфанг, милтиқ ва бошқа ўт очувчи қурооллар Бобур қўшинида мавжуд бўлган. Айнан, ҳарбий тактика ва замонавий қуроол-яроғларнинг мавжудлиги, Бобурнинг айрим жанглардаги устунлигини таъминлаган. Масалан, “Бобурнома”да Патипат жанги тасвирида айнан ўт очар артиллериянинг устунлиги сабабли Бобур ғалаба қозонганлиги айтилади. Чунки, бу даврда ҳинд жангчилари ҳали бу каби ўт очар қурооллардан бохабар эмасдилар. Натижада, Бобур жанг пайтида уларни қўллаганда, Иброҳим Лодий қўшинлари саросимага тушганлар. Демак, жангнинг натижаси қайсидир маънода ҳарбий қуроолларга ҳам боғлиқ.

Адабиётлар

1. Z.M.Bobur. *Boburnoma*. / nashrga tayyorlovchi va lugʻat mualliflari: Xasanov S. Joʻrayev
O. – Toshkent: Fan, 2019.
2. V.S Bhatnagar. Life and Times of Sawai Jai Singh, 1688–1743 : [англ.]. — Impex India, 1974. — 6 p.
3. An Advanced History of India. By R.C. Majumdar ... H.C. Raychaudhuri ... Kalikinkar Datta. (Second Edition.) : [англ.]. — Macmillan & Company, 1950. — 419 p.
4. Radheyshyam Chaurasia. History of Medieval India: From 1000 A.D. to 1707 A.D. : [англ.]. — Atlantic Publishers & Dist, 2002. — 161 p.
5. Giles Tillotson. Mughal India : [англ.]. — Penguin Books, 1991. — P. 4;
6. Hooja, Rima. A History of Rajasthan. — Rupa and company, 2006. — 453 p.
7. Chandra, Satish. Medieval India: From Sultanat to the Mughals (1206–1526). — Har-Anand Publications, 2006. – 203 p.
8. Gopinath Sharma. Mewar & the Mughal Emperors (1526-1707 A.D.) : — S.L. Agarwala, 1954. – 231 p.
9. A history of India under the two first sovereigns of the house of Taimur, Báber and Humáyun. Indian Culture London: Longman, Brown, Green, and Longmans. 1854. – 464 p.

